

О. В. Жадан,
к.е.н., доц.,
доцент кафедри управління персоналом
і економіки праці ХарРІ НАДУ, м. Харків

ФЕНОМЕН ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПРОБЛЕМА

Узагальнено науково-теоретичні підходи до визначення сутнісних характеристик процесу глобалізації. Виявлено проблеми і протиріччя, обумовлених його поширенням у соціально-економічній сфері.

Ключові слова: глобалізація, держава, соціально-економічна сфера.

Характерною ознакою сьогодення є динамічне поглиблення процесів інтеграції політичного, економічного, культурного життя країн світу. У широкий вжиток увійшов термін глобалізація як характеристика формування єдиного планетарного суспільства. Всеосяжна та невідворотна природа цього процесу, з одного боку, надає людству значні, до цього не бачені переваги, а з іншого – породжує велику кількість проблем та протиріч, насамперед у соціально-економічній сфері.

Аналізу формування глобального економічного, правового та політичного простору присвятили свої праці Т. Левіт, А. Печчеї, Л. Браун, Н. Моїсеєв, Д. Гвішиані, І. Уоллерстайн, К. Ейк, Н. Косолапов, Д. Лук'яненко, А. Поручник та ін. Ці дослідники одними з перших розгорнули конкретні дослідження механізмів глобалізації, зосередившись на аналізі взаємодії зовнішньої політики і світових економічних процесів. Мінливість та динамічність цих процесів вимагають постійного оновлення теоретико-методологічного забезпечення їх обґрунтування та аналізу.

Метою статті є узагальнення науково-теоретичних підходів до визначення сутнісних характеристик процесу глобалізації та виявлення проблем і протиріч, обумовлених його поширенням у соціально-економічній сфері.

Процеси глобалізації мають давню історію формування, але остаточно їх

конкретизація відбулася в середині минулого століття. Це об'єктивний, необхідний процес, який супроводжує людство протягом його історії. Водночас це процес суспільний, який відбувається в діяльності та взаємовідносинах індивідів, різних соціальних груп і прошарків, націй і цивілізацій. Він пов'язаний безпосередньо з їх цілями та інтересами. Уперше термін “глобалізація” запровадив Т. Левіт у 1983 р. Він застосував його до характеристики феномену злиття ринків окремих продуктів, що виробляються великими ТНК [1, с. 7].

Глибоко досліджувати глобалізацію почали відносно недавно, але достатньо інтенсивно – сьогодні налічується вже декілька провідних шкіл глобалістики [8].

Перша представляє концепцію “Межі зростання”. Проблема меж економічного зростання лежить в основі тематики доповідей Римського клубу (1968). А. Печчеї та інші засновники Римського клубу як керівники різних транснаціональних корпорацій зіткнулись зі спільними труднощами в реалізації корпоративних проектів і програм. Вони усвідомили, що глибинною першопричиною цих труднощів є глобальні системні ефекти. Локальні зусилля щодо їхнього подолання є безсилями.

Досягнення цієї школи полягає в результативних спробах моделювання світової економічної динаміки. При цьому брались п'ять взаємопов'язаних змінних величин: населення, капіталовкладення, використання невідновлюваних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, виробництво продовольства. Була висунута робоча гіпотеза про дисфункціональність глобальної системи. В ході її перевірки автори дійшли висновку, що при збереженні існуючих тенденцій зростання людство дуже швидко наблизиться до крайньої межі демографічної та економічної експансії. Значення цих результатів полягає ще й у тому, що межі зростання вбачаються не стільки в планетарно-ресурсних обмеженнях, скільки у внутрішніх обмеженнях світового людства – панування і жорстокий егоцентризм глобальних корпорацій, архаїчний суверенітет все більш чисельних держав та

їхня конфліктна конкуренція, егоїстичний дух елітаризму і зверхності цивілізації Заходу, дезінтеграція людського співтовариства.

Друга школа глобалістики представляє основну концепцію “Сталого розвитку”. Ця парадигма розроблена під керівництвом Л. Брауна в Інституті всесвітніх спостережень (Вашингтон, США), який виробив низку проектів “Стан світу”. Визнаючи висновок про існування планетарних меж економічного зростання, представники цієї школи (Л. Браун) заявили про неефективність і недорозвиненість традиційного людського суспільства як причину і наслідок надмірного демографічного зростання. Критичний поріг сталого зростання світового суспільства вже пройдений, тому що людство споживає значно більше ресурсів, ніж дозволяють закони стабільного функціонування глобальних екосистем. Необхідно, як вважають прибічники цієї теорії, зупинити глобальний демографічний вибух в країнах, що розвиваються, і піддати критиці концепції економічного зростання західного типу.

Школа універсального еволюціонізму в глобалістиці розвивається під керівництвом академіка Н. Моїсеєва на базі вчення В. Вернадського про ноосферу. Ця школа є антагоністичною щодо концепції сталого розвитку, вважаючи, що сумісний розвиток глобального людського суспільства і біосфери може бути цілеспрямованим, взаємоузгодженим і ефективним. Вона запропонувала теорію глобальних рішень і компромісів.

Школа контрольованого глобального розвитку Д. Гвішиані започаткувала реалізацію програми “Моделювання глобального розвитку” з метою створення системи моделей альтернативного глобального розвитку і рекомендацій щодо вибору оптимальних управляючих стратегій. При цьому значна увага надавалась соціальним проблемам. Її засновники пропонують розвивати глобалістику з позицій загальносоціологічної теорії і методології. Перехід до інформаційного суспільства розглядається як магістральний шлях вирішення глобальних проблем.

В основі досліджень школи світ-системного аналізу (І. Уоллерстайн, США) парадигма, в центрі якої розвиток економік, історія систем і цивілізацій.

Капіталістична світ-система розглядається як перша історична форма глобальної системи, яка безупинно розвивається у взаємодії ядра (“золотий мільярд”), напівпериферії і периферії світу в умовах циклічно повторюваних криз.

Отже, сукупність численних суджень і поглядів на процеси глобалізації умовно можна поділити на два великих напрямки. Прихильники першого з них намагаються виразити суть глобалізації через опис і подальше дослідження об’єктивних процесів насамперед в економічній сфері, що реально відбуваються в сучасному світі і радикально змінюють весь повсякденний спосіб життя сучасного людства. Відповідно до цього представники даного напрямку прагнуть розглядати дії кожної національної держави у відповідь на об’єктивні виклики глобалізації. Прихильники другого напрямку, навпаки, виходячи із власного суб’єктивного тлумачення сутності процесів глобалізації, намагаються вивести нову ідеологію світового домінування (однієї країни, вузької групи країн, прихильників одного способу життя) та пропонують національним державам відповідне поведження та відповідний алгоритм їх існування в контексті розвитку глобалізації [11, с. 3].

Розглядаючи соціально-економічні аспекти глобалізаційного процесу, Н. Косолапов пропонує здійснювати аналіз на основі наступного понятійного ряду: інтернаціоналізація – регіоналізація – єдиний і цілісний світ – глобалізація. Об’єднує ці явища те, що усі вони передбачають вихід безлічі раніше внутрішніх процесів за межі кордонів окремо узятої держави [5, с. 71-72].

Інтернаціоналізація передбачає вихід чогось раніше суто внутрішнього за початкові рамки або ж об’єднання дій декількох суб’єктів світової економіки і політики навколо загальних для них задач, цілей, виду діяльності.

Регіоналізація часто розглядається як характерна ознака світової економіки і політики кінця ХХ ст. Без явища регіоналізації навряд чи могли скластися і вистояти середні і великі держави не тільки стародавності і середньовіччя, але нового і новітнього часу.

Глобалізація є результатом інтернаціоналізації. Вона не могла б виникнути, якби їй не передували масштабні, довгострокові і всеохоплюючі процеси інтернаціоналізації, що підготували матеріальну, політичну основу для глобалізації. Якщо явище інтернаціоналізації різних видів діяльності, відносин, процесів обміну і розвитку існує стільки, скільки самі міжнародні відносини, то глобалізація як явище склалася у другій половині ХХ ст.

Тенденції глобалізації економіки визначаються різними чинниками: економічними, технологічними, політичними і культурними. Зупинимось більш детально на економічному аспекті, а також на деяких складових політичного аспекту глобалізації. При цьому будемо виходити із припущення, що сучасний стан глобалізації економіки є результатом тривалого періоду розвитку її інтернаціоналізації, головним економічним чинником якої став розвиток транснаціональних корпорацій (ТНК). Факторами, які сприяли прискоренню глобалізаційних процесів у другій половині ХХ століття, також стали швидкий технологічний розвиток та політичні процеси, пов'язані із лібералізацією ринків та діяльністю таких наднаціональних організацій, як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі та ін.

Економічний аспект – головний чинник розвитку усього процесу глобалізації. Глобалізація проявилася в усіх сферах суспільного життя: політичній, соціальній, військово-політичній, культурній, морально-етичній і т.д. Але ніде так яскраво гігантські зміни і глобальність не проявились як у світовій економічній системі. На думку К. Ейка, головний феномен глобалізації полягає в незаперечній капіталістичній експансії, у її завоюваннях і підпорядкуванні інших способів виробництва й обороту, а також у гегемонізації її цінностей у світовому масштабі. За всіма ознаками розвиток капіталізму фактично перетворив світ в автономну систему виробництва і розподілу, єдиний ринок, використання якого веде до породження глобальної масової культури, що є результатом глобального маркетингу і постійного розвитку комунікативних технологій [4, с. 14].

Головними ознаками, виокремленням яких слугує ключем до розуміння

сутності глобалізації, є:

- взаємозалежність національних економік та їхнє взаємопроникнення;
- інтернаціоналізація світової економіки під впливом поглиблення міжнародного поділу праці;
- послаблення можливостей національних держав щодо формування незалежної економічної політики;
- розширення масштабів обміну та їх інтенсифікація;
- формування метапростору в умовах утворення та функціонування транснаціональних фінансових телекомунікаційних та інших мереж;
- становлення єдиної системи зв'язків та нової конфігурації світової економіки;
- тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, цінностей, принципів функціонування під впливом обміну товарами, робочою силою, капіталом, культурними цінностями [3].

Маємо констатувати, що глобалізація світового господарства – процес надто складний, суперечливий, багатовекторний. Як політиками, так і науковцями до кінця не усвідомлена його роль у розвитку людської цивілізації. Існує значне розмаїття оцінок щодо наслідків глобалізації світової економіки.

Один напрям наукових досліджень пов'язує з розвитком цього історичного процесу можливість вирішення глобальних соціально-економічних проблем, забезпечення гармонізації інтересів розвинених країн та тих, що розвиваються, стійкий розвиток всієї глобальної системи, досягнення рівноваги між суспільством і природним середовищем. Глобалізація як процес, що сприяє поглибленню поділу праці, більш ефективному розподілу ресурсів та їхньому використанню у світовому масштабі потенційно має супроводжуватися підвищенням продуктивності праці та життєвого рівня населення. Не можна не враховувати і таких позитивних наслідків глобалізації як розширення доступу споживачів до світової номенклатури товарів та послуг, розширення ємності ринків внаслідок розвитку торгівлі, підвищення рівня конкуренції, спрощення доступу інвесторів на ринки інших країн, взаємний обмін досягненнями в

технології та організації виробництва тощо.

У той же час немало науковців дотримуються протилежних оцінок щодо наслідків глобалізації. згідно з якими ідея глобалізації є лише лукаво завуальованою настановою західного світу, що реально очолюється олігархами, на підкорення всієї планети і можливість експлуатувати більшу частину людства в своїх інтересах найвигіднішим для себе чином. Для реалізації своїх цілей олігархи укладають явні й таємні союзи, утворюючи свого роду “братство”, що претендує на роль вершителя долі країн і народів планети [9].

Розвиток процесів глобалізації значною мірою обумовлений технологічною революцією. Два феномени сучасного світу – глобалізація і технологічна революція є тісно пов’язаними, взаємообумовленими і такими, що посилюють розвиток один одного. Внаслідок синергічного ефекту глобалізації і технологічної революції в соціально-економічній сфері країн світу відбуваються фундаментальні зрушення. Їхнім проявом є зниження частки виробничого сектору і зростання сектору послуг, деконцентрація промислового виробництва, зрушення в його галузевій структурі, співвідношенні «старих» і «нових» галузей і сфер діяльності тощо. Зазначені зрушення приводять до змін у структурі і характері зайнятості, значно впливають на стан ринку праці, формують нові тенденції його розвитку. Так, у розвинених країнах світу продовжується зменшення частки обробної промисловості з одночасним розвитком індустрії послуг і збільшенням її питомої ваги. В цій індустрії виробляється все зростаюча частка ВВП і концентрується все більша частка працюючих. Так, в середині 90-х рр. ХХ ст. у розвинених країнах світу в сфері послуг було зайнято до 70 % функціонуючої робочої сили, а в США і того більше – 73 % [6].

Одночасно в обробній промисловості з початку 70-х рр. ХХ ст. частка зайнятої робочої сили постійно знижується. Так, з 1970 по 1994 рр. частка зайнятих в галузях обробної промисловості знизилася в державах – членах ЄС з 30 до 20 %, у США – з 28 (1925 р.) до 16 %, в Японії – з 27,4 до 24,3 % [10].

Зауважимо, що глобалізація і технологічна революція породжують

механізми як ліквідації, так і створення робочих місць. Оцінюючи вплив чинників сучасної доби на зайнятість, маємо розрізняти відмінність між прямими і побічними ефектами. Прямий ефект включає створення нових робочих місць для виробництва товарів і послуг, забезпечення їхньої реалізації та задоволення конкретних потреб споживачів, тоді як побічний ефект являє собою наслідки в інших сферах.

Отже, однозначно оцінити вплив глобалізації на світові процеси не можна. Є переваги – є недоліки. Серед переваг глобалізації перш за все те, що вона дозволяє:

- поглиблювати міжнародний розподіл праці;
- ефективніше розподіляти кошти і в кінцевому підсумку сприяти підвищенню якості трудового життя, розширенню життєвих перспектив населення (за нижчих для нього витратах);
- заощаджувати на масштабах виробництва, що потенційно може привести до зниження цін, отже, й до стійкого економічного зростання, підвищення рівнів зайнятості і життя;
- може привести до підвищення рівня продуктивності праці в результаті раціоналізації виробництва на глобальному рівні і поширення передової технології, а також конкурентного тиску на користь безперервного введення інновацій у світовому масштабі.

Крім того, глобалізація може сприяти вільному та широкому розповсюдженню капіталів, зростанню зарубіжних інвестицій, розширенню можливостей для розвитку інфраструктури, полегшенню контактів між людьми різних країн.

Недоліки, негативні наслідки та проблеми глобалізації:

- взаємозалежність фінансових ринків;
- зростання спекулятивних валютних потоків між державами та вторинних фінансових ринків;
- платіжна і торговельна розбалансованість, які у сукупності значно обмежують можливість формулювання незалежної макроекономічної політики

на національних рівнях.

Особливо жорстко ця обмеженість у визначенні перспектив економічного зростання стосується політики у сфері праці та соціально-трудоких відносин [2], що неминуче негативно позначається на трудовому потенціалі суспільства. Як приклад, розглянемо можливі наслідки для України від її вступу до Світової організації торгівлі.

Глобалізація як якісно новий етап відкритості та взаємозалежності національних розвинутих економік стає можливою в умовах відкритої економіки [7]. Стратегія відкритої економіки стала визначальною не тільки для розвинутих, але й для країн, що розвиваються.

Ознаками відкритої економіки є:

- послаблення державних засобів протекціонізму;
- загострення конкуренції на внутрішніх ринках;
- зростаюча залежність національних економік від зовнішнього впливу та їхня уразливість;
- відміна бар'єрів на шляху переміщення капіталу;
- зростання долі іноземного капіталу у внутрішніх інвестиціях;
- зростання ролі іноземних технологій у НТП.

У сучасних умовах розвитку суспільства істотно змінився характер глобалізаційних процесів. Якщо спочатку вона носила переважно політичний характер, зараз охоплює головним чином економічну й фінансову сфери. Ефективність використання західними країнами політичного й економічного впливу на периферійні регіони сьогодні набагато вища, ніж у попередні роки.

Одним ыз найбільш розвинених елементів загального глобалізаційного процесу є економічна глобалізація, яка внесла низку корективів у загальну концепцію, зокрема економічного зростання держав. На сьогодні остання не може бути ефективним без інвестиційних вливань в економіку, особливо у перехідну. Еволюція глобалізації світової економіки пройшла декілька етапів: експорт, ліцензування, спільне підприємництво, прямі інвестиції, фінансові інвестиції.

Аналіз процесу глобалізації ґрунтується на усвідомленні того, що в нинішніх умовах окреслюється прогрес поділу праці у світовому масштабі, що вже досягнув достатньо високого рівня. Це проявилось у посиленні конкуренції на товарних ринках, яка стимулює міжнародний торговий обмін завдяки здійсненню політики лібералізації торгівлі. Водночас важливого значення набуває конкуренція за рухомі чинники виробництва. Зокрема, зростає міжнародна конкуренція за приватний страховий капітал, внутрішні інвестиції тощо. До того ж, мікроелектронна революція зумовлює постійне зниження витрат на інформацію та трансакції, що також сприяє підвищенню мобільності капіталу та посиленому трансферту технологій. У результаті виникають можливості для поділу виробничих процесів і перенесення певної стадії виробництва до інших країн, де виявилися порівняно кращі умови.

Список використаних джерел

1. Беренс В. Руководство по оценке эффективности инвестиций / В. Беренс, П. Хавранек. – М. : Экономика, 2005. – 527 с.
2. Глобальна економіка XXI століття: людський вимір : [монографія] / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот та ін. – К. : КНЕУ, 2008. – 420 с.
3. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2007. – 535 с.
4. Ейк К. Небезпечні зв'язки: взаємодія глобалізації і демократії / К. Ейк // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика : хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / уклад. : І. Ф. Кононов (наук. ред.), В. П. Бородачов, Д. М. Топольсков. – Луганськ : Альма матер ; Знання, 2002. – 664 с.
5. Косолапов Н. Глобализация: Сущностные и международно-политические аспекты / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 3. – С. 69–73.
6. Михайлина Л. Держава і транснаціональні корпорації в умовах корпоративного глобалізму / Л. Михайлина // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 5. – С. 46–50.
7. Радионова С. П. Оценка инвестиционных ресурсов предприятий (инновационный аспект) / С. П. Радионова, Н. В. Радионов. – СПб. : Альфа, 2001. – 208 с.
8. Соколенко С. И. Глобальные рынки XXI столетия: Перспективы Украины / С. И. Соколенко. – К. : Логос, 1998. – 387 с.
9. Соціальна безпека: теорія та українська практика : [монографія] / [І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новикова та ін.] ; за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. – К. : КНЕУ, 2006. – 108 с.
10. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / [С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАНУ Б. М. Данилишина. – 2-ге вид. допов. і перероб. – Черкаси : Брама–Україна, 2006. – 348 с.
11. Черковець О. Глобализация сотрудничества или конкуренции? / О. Черковець // Экономист. – 2002. – № 10. – С. 3–16.

Zhadan O. V. The phenomenon of globalization how a socio-economic problem.

Scientific and theoretical approaches are generalized to determination of essence descriptions of process of globalization. Problems and contradictions are exposed, conditioned by his distribution in a socio-economic sphere.

Key words: globalization, state, socio-economic sphere.

Жадан А. В. Феномен глобализации как социально-экономическая проблема.

Обобщены научно-теоретические подходы к определению сущностных характеристик процесса глобализации. Выявлены проблемы и противоречия, обусловленные его распространением в социально-экономической сфере.

Ключевые слова: глобализация, государство, социально-экономическая сфера.